

VERRE FORTEN, VREEMDE KUSTEN

Nederlandse verdedigingswerken overzee

Onder redactie van

Kees Ampt, Ad Littel en Edwin Paar

Source reference:

Ampt, K., Littel, A. & E. Paar (eds.) 2017: *Verre forten, Vreemde kusten*, Leiden: Sidestone Press.

SIDESTONE PRESS

This is a free offprint – as with all our publications the entire book is freely accessible on our website, where you can also buy a printed copy or pdf E-book.

WWW.SIDESTONE.COM

© 2017 Individuele auteurs

Uitgegeven door Sidestone Press, Leiden
www.sidestone.com

Vormgeving binnenwerk en omslag: Sidestone Press
Schilderij omslag: Gezicht op Cochin aan de kust van Malabar in India, Johannes
Vingboons (toegeschreven aan), ca. 1662 - 1663
Tekening schutblad voor: Nederlanders over zee 1600-1975 (Sjouke Elgersma)
Tekening schutblad achter: Routekaart VOC/WIC (Sjouke Elgersma)

De redactie heeft alle mogelijke moeite gedaan om de rechthebbenden van de gebruikte afbeeldingen te benaderen voor het vragen van toestemming. In incidentele gevallen waar dat niet is gelukt verzoeken we eventuele rechthebbenden aan te nemen dat we volledig te goeder trouw hebben gehandeld.

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt dankzij de financiële steun van:
Het Hendrik Mullerfonds
De P.W. Janssen's Friesche Stichting

De afkortingen gebruikt in de onderschriften bij de afbeeldingen verwijzen naar de volgende bronnen:

KITLV	Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde
NL-HaNA	Nationaal Archief
NMM	Nationaal Militair Museum
RKD	RKD – Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis

ISBN 978-90-8890-449-3 (hardcover)
ISBN 978-90-8890-450-9 (PDF e-book)

na
nationaal archief

**SHARED
CULTURAL
HERITAGE**

Inhoudsopgave

Voorwoord	7
Inleiding Kees Ampt, Ad Littel & Edwin Paar	9
Nederlandse forten in Azië (1600-1949) Hans Bonke	15
Nederlandse forten in ‘de West’ Oscar F. Hefting	35
Fort Nassau aan de Goudkust (Ghana) Hans van Westing	51
De interesse van de VOC in de Oost-Afrikaanse kust Daan Lavies	67
VOC vestingbouw op Ceylon en Mauritius, een historisch-archeologisch perspectief Ranjith M. Jayasena & Pieter M. Floore	85
Vergeefse voorstellen: de projecten tot verbetering van de fortificaties van Colombo, Galle en Trincomalee 1785-1790 Erik Odegard	117
Het Nederlandse fort Tuticorijn in Tamil-Nadu, Zuid-India Gerard W. Grimm	139
Tegen een Europese vijand. Het Defensiestelsel Van den Bosch / Van der Wijck op Java 1830 – 1870 Hans Bonke	151
De in fortificaties opgestelde artillerie van de VOC John R. Verbeek	185
Nederlandse vestingwerken en de oorlog in Brazilië Edwin Paar	225
Bij hoog en bij laag. Portugese en Nederlandse bouwtradities ontmoeten elkaar in koloniaal Brazilië (1500-1654) Oscar F. Hefting	255

Fort Orange aan de Wiapoca	273
Martijn van den Bel & Lodewijk Hulsman	
Colonial Dutch Forts in New Netherland	287
Paul R. Huey	
Elvas, een ‘Nederlands’ vestingstadje in Portugal	333
Edwin Paar	
Glossarium	379
Curriculum Vitae auteurs	383
Abstracts	387
Index	397

Termen verklaard in het glossarium zijn in de teksten voorzien van een *.
Dit in het algemeen bij de eerste keer dat ze in een artikel of bladzijde voorkomen.
Voetnoten zijn genummerd a, b, c en eindnoten 1, 2, 3.

Nederlandse forten in 'de West'

Een beknopt overzicht van Nederlandse verdedigingswerken in het Atlantische gebied sinds de 16^e eeuw

Oscar F. Hefting

Inleiding

In 1568 begon in de Nederlanden een onafhankelijkheidsoorlog die 80 jaar zou duren, en de Spanjaarden waren de vijand. Naast oorlog bracht de strijd ook nieuwe initiatieven in de handel op gang. Omdat de toevoer van exotische producten vanuit Spanje en Portugal achterwege bleef, gingen de opstandelingen zelf op ontdekkingstocht. Zij namen ook hun vestingbouwkundige traditie mee, die was gebaseerd op gebruik van zand, klei en water. Deze was in Nederland effectief gebleken tegen kogels. Eind 16e eeuw heeft Simon Stevin de regels voor het bouwen van aarden forten vastgelegd in zijn boek *Stercktenbouwing*⁶, dat de basis werd voor het Oud-Nederlands Stelsel.

Zoals de Oostindische en West-Indische Compagnie [VOC en WIC] samen de wereld hadden verdeeld, zo is eveneens deze bundel – op één artikel na – in tweeën gesplitst. Wel worden de ontwikkelingen in de twee hoofdgebieden, zeker na opheffing van VOC en WIC, ook behandeld. Het WIC-gebied liep van West-Afrika aan de oostzijde tot Nieuw-Guinea aan de westzijde, waardoor het territorium de Atlantische en Stille Oceaan besloeg. In het artikel 'Nederlandse forten in Azië' zijn de forten in het VOC-gebied^a besproken, terwijl hier juist de forten in het WIC-gebied onder de loep worden genomen.

Dit artikel is in drie perioden verdeeld. Het eerste deel behandelt de periode vóór 1621, het tweede deel de Eerste WIC (1621-1674) en Tweede WIC (1674-1791). De derde periode loopt van 1791 tot heden. Vervolgens worden, meegaand met de richting van de Atlantische Golfstroom, achtereenvolgend de fortificaties in West-Afrika, Zuid-Amerika, het Caribische Gebied en Noord-Amerika besproken. Dit stuk vormt een inleiding op gerelateerde artikelen verderop in deze bundel.

---

a Zie in deze bundel Hans Bonke, Nederlandse forten in Azië (1600-1949).

Nederlanders in 'de West'^b

De Portugezen waren de eersten die, onder leiding van Hendrik de Zeevaarder (1394-1460), de kusten van Afrika verkenden. Stapsgewijs durfden zij steeds ietsje verder te gaan. Kaap Bojador, gelegen aan de Westelijke Sahara, werd uit angst voor zeemonsters die erachter zouden huizen pas in 1434 gerond. In 1471 kwamen zij aan op de Goudkust, genoemd naar het goud dat hier werd gedolven. Op de kust bouwden zij in 1482 het kasteel São Jorge da Mina om deze goudmijn ('mina') te beschermen. Door de Nederlanders werd dit kasteel kortweg Elmina genoemd. De natuurstenen bouwmaterialen kwamen voornamelijk uit Europa en het zag er in eerste instantie uit als een middeleeuws kasteel. In de loop der eeuwen zou het kasteel nog vele aanpassingen ondergaan.⁷

In 1488 rondde Bartolomeu Dias^c Kaap de Goede Hoop en tien jaar later zou Vasco da Gama via de Indische Oceaan India bereiken. De ontdekking voor Spanje van Amerika door Columbus in 1492 zou een grote verschuiving in de verhoudingen teweeg brengen. Portugal en Spanje waren vanaf nu de machtigste landen die samen de oceanen beheersten. Twee jaar later werd de wereld officieel verdeeld tussen beide landen, wat werd bekrachtigd in het Verdrag van Tordesillas. Hierin bepaalde Paus Alexander VI dat het gebied 1770 km ten westen van de Kaapverdische eilanden Spaans gebied was en alles ten oosten daarvan Portugees. Toen Pedro Álvares Cabral in 1500 Brazilië ontdekte, bleek dat dit nog net in het Portugese gebied lag.

Handel

Vóór 1580 konden exotische producten zoals peper, zout, kruidnagels, kaneel en tabak uit Afrika, Azië en Amerika door Nederlandse handelaren bijna uitsluitend via de Portugese havens worden ingekocht. Toen Spanje in 1580 Portugal inlijfde, verbood de Spaanse koning Philips II daar echter alle handel met de opstandige Noordelijke Nederlanden.^d Dit vormde de aanleiding voor ondernemers uit de jonge Republiek om zelf op onderzoek uit te gaan. De gemotiveerde handelaren waren klaar voor een nieuwe stap en daarvoor lagen er mogelijkheden in 'de Oost'

en 'de West'. De val van Antwerpen in 1585 en de daarop volgende verhuizing van kennis en kapitaal naar de Noordelijke Nederlanden vormden daarbij een grote aanjager. De weg naar Indië werd pas in 1595 door Houtman en de Keyser ontdekt, maar de wegen naar 'de West' werden door de West-Friezen en Zeeuwen al sinds de jaren 80 van de 16^e eeuw bevaren. Dit was een opmaat voor de latere oprichting van de Eerste West-Indische Compagnie in 1621.

In het begin werden schepen, voornamelijk uit Hoorn en Enkhuizen, uitgestuurd om zout, essentieel voor het conserveren van haringen, te gaan halen. Zij vonden nieuwe mogelijkheden op de Kaapverdische of Zoute Eilanden, het Caribische gebied en Punta de Araya in Venezuela. Het zout werd opgeslagen in pakhuizen in de Republiek en vervolgens ook doorverkocht aan het Oostzeegebied. Op de terugweg van de Oostzee namen deze schepen graan mee, dat ook weer in de Republiek werd opgeslagen en doorverkocht. De havens van de Noordelijke Nederlanden vormden een stapelmarkt voor allerlei producten en waren zo een belangrijke schakel in de handel tussen Noord- en Zuid-Europa.

Wilde Kust

De Wilde Kust – het gebied van de latere drie Guyana's – en het Amazonegebied werden door de Zeeuwen aangedaan. Zij legden contacten met de Indianen en bouwden handelsposten. Ondanks het feit dat Spanje en Portugal sinds het Verdrag van Tordesillas van 1494 aanspraken op dit gebied maakten, bestonden de landsgrenzen zoals we deze nu kennen in de Nieuwe Wereld nog niet. Mede door de oorlogssituatie konden aanspraken op on- of dunbevolkt gebied door iedereen en overal worden gedaan. Vanuit de Zeeuwse handelsposten werden begin 17^e eeuw de eerste exotische producten zoals tabak, suiker en specerijen op de Nederlandse markt gebracht, die door de opstandelingen zelf waren gehaald. Het bleek dus mogelijk de vijand te slim af te zijn en deze posten vormden daarbij een belangrijke schakel.

Particuliere initiatieven

Tot de oprichting van de West-Indische Compagnie in 1621 waren er ook al particuliere initiatieven geweest om op de kusten van West-Afrika een voet aan de grond te krijgen. Dit gebied werd sinds de 15^e eeuw beheerst door de Portugezen, met Elmina op de Goudkust als imposant hoofdkantoor. Schipper

b Dit betreft het octrooigebied van de West-Indische Compagnie.

c Ook wel Bartolomeo Diaz.

d Van 1580 tot 1640 was Portugal, met de bijbehorende koloniën, door de Spanjaarden ingelijfd. Samen vormden zij de Iberische Unie.

Barent Ericksz uit Medemblik was in 1593 de eerste Nederlander die met een rijke lading goud, peper en ivoor uit West-Afrika in Nederland aankwam. Hoe moeilijk het was om hier een permanente vestiging op te zetten, blijkt uit de mislukte pogingen van Balthasar de Moucheron om Elmina (1596) en het eiland Principe (1598) te veroveren.⁸ Het zou tot 1612 duren totdat op de Goudkust met fort Nassau een Nederlandse handelspost kon worden opgezet.

In 1602 werd de Vere(e)nigde Oostindische Compagnie opgericht en werden er ook voorzichtig plannen gemaakt voor een West-Indische Compagnie. Voor de verschillende partijen die in 'de West' handel dreven was het belangrijk om samen te werken, zodat de Portugezen en Spanjaarden, die in het Atlantische Gebied grote macht hadden, gezamenlijk konden worden bestreden. Willem Usselinx, een uit Antwerpen gevluchte koopman, was een groot voorvechter van zo'n West-Indische Compagnie. Hij had zich in Middelburg gevestigd en als streng calvinist meende hij hiermee de katholieke Spanjaarden te kunnen bestrijden. Zijn *masterplan* was dat in de Nieuw Wereld landbouwkoloniën zouden worden gesticht door bewoners uit de Lage Landen, die grondstoffen aan de Republiek zouden leveren in ruil voor Europese producten. Usselinx zette een grote lobby op om de Staten-Generaal mee te krijgen in zijn plannen. In 1606 werd een concept-octrooi gepresenteerd aan de Staten-Generaal waarin de handel en scheepvaart in het Atlantische gebied werden gepromoot. Tegelijkertijd begonnen echter ook de eerste vredesbesprekingen tussen de Republiek en Spanje. Daarin pasten de ideeën voor een oorlogszuchtige Compagnie slecht. In 1609 werd aan de onderhandelings tafel voor het Twaalfjarig Bestand tot groot verdriet van met name Usselinx en de Staten van Zeeland bepaald, dat de plannen voor een Atlantische Compagnie in de 'ijsblokken' moesten.

Uitbouw

Ondertussen gingen de ontdekkingsreizen en het uitbreiden van het handelsnetwerk wel door. Symbolisch hiervoor is de bouw van drie forten met de naam 'Nassau' op drie verschillende continenten. Het ene stond aan de Goudkust in Mouree (1612), hierboven genoemd, een ander stond in Noord-Amerika op een eiland in de Hudson (1615) en een derde aan de oevers van de *Rio Xingu*, een zijrivier van de Amazone (1615).

In 1609 ontdekte Henry Hudson, op zoek naar een noordelijke doorgang naar Indië, in naam van de VOC de handelsmogelijkheden in Noord-Amerika. Er waren hier bever- en ottervellen met de indianen te ruilen tegen Europese en Afrikaanse artikelen. Fort Nassau aan de Hudson was de belangrijkste handelspost tot de bouw van fort Oranje (1624) en fort Amsterdam (1625). Omdat de Spanjaarden hier geen invloed hadden, konden de Nederlanders hun gang gaan. Het fort Nassau aan de oevers van de Rio Xingu is waarschijnlijk ook een handelspost geweest die openstond voor interactie met de indianen. In 1623 maakten de Portugezen hun aanspraak op het Amazonegebied hard en hebben zij fort Nassau samen met het nabij gelegen fort Oranje verwoest. In 1624 zouden de Nederlanders via de West-Indische Compagnie terugkeren naar Brazilië, maar dit keer in het veel zuidelijker gelegen São Salvador.

De West-Indische Compagnie (1621-1791)

In 1621 was het Twaalfjarig Bestand afgelopen en werden de plannen voor een Atlantische Compagnie weer nieuw leven ingeblazen. De rol voor Usselinx was ondertussen uitgespeeld en de Staten van Holland werden de bovenliggende partij. Er werd een indeling voor de machtsstructuur gemaakt die terug te vinden is in de verdeling van de zetels in de Heren XIX, het hoogste bestuurscollege van de WIC. Amsterdam nam hierin met acht vertegenwoordigers zitting, Zeeland met vier, Maze (Rotterdam), Noorderkwartier (West-Friesland) en Stad en Lande (Noord-Nederland) met elk twee en de Staten-Generaal met één.⁹ Het administratief centrum werd het West-Indisch Huis aan de Haarlemmerstraat in Amsterdam.

Zuid-Amerika

Om de Spaans-Portugese macht in het Atlantische Gebied te breken, stelde de West-Indische Compagnie het 'Groot Desseyn' op. Om sterk te staan wilde zij handelsposities op de kusten van Brazilië en West-Afrika veroveren. Met het geld dat via uitgifte van aandelen bijeen was gebracht werd een vloot uitgerust die São Salvador de Bahia, de hoofdstad van Brazilië, moest veroveren. In 1624 kwam in Patria* het bericht binnen dat het Admiraal Jacob Willekens inderdaad was gelukt om de stad te veroveren. Met achterlating van een kleine troepenmacht ging hij vervolgens met zijn Vice-admiraal Piet Hein op kaapvaart om andere gebieden en schepen te veroveren. In mei 1625 trof de

Afb. 2. Het West-Indisch Huis aan de Haarlemmerstraat in Amsterdam (foto: auteur).

Spaans-Portugese bevrijdingsarmada in São Salvador nog maar een kleine gedemotiveerde Nederlandse troepenmacht aan, die zich spoedig overgaf. Zij bleken zich niet op hun gemak te voelen in de hooggelegen stad met zijn stenen verdedigingswerken.^e Hulp uit Nederland kwam te laat en de oude toestand werd weer hersteld. De WIC had met deze verovering veel geld uitgegeven en wachtte met het uitrusten van een nieuwe invasievloot op nieuwe inkomsten uit kaapvaart of koloniën.

En dat geld kwam er. Naast handel en kolonisatie was de kaapvaart namelijk een belangrijk element van de nieuwe Compagnie. De hele Atlantische Oceaan was hiermee oorlogsgebied geworden en de Spaanse en Portugese schepen konden overal worden geakaapt. Het veroveren van een Spaanse Zilvervloot

in 1628 bij Cuba door Piet Hein gaf de invasieplannen weer nieuwe energie. Dit keer was de *Capitania Pernambuco*, een belangrijk suikergebied met hoofdstad Olinda, het doel. Met het geld van de zilvervloot werd een nieuwe vloot uitgerust die in januari 1630 landde bij Pau Amarelo, een onverdedigd strand bij Olinda. De landingstroepen konden zo vanaf het land de op zeven heuvels gelegen stad aanvallen en de Portugezen spoedig tot overgave dwingen. Weer had de WIC een hooggelegen stad veroverd en het viel hun zwaar hier te 'aarden'. Het oog van de meegestuurde ingenieurs viel vervolgens op de landtong van het naastgelegen dorpje Recife, waar de Portugezen hun haven en pakhuizen hadden.¹⁰ Dit werd de plek waar de Nederlanders hun nieuwe hoofdstad maakten en eromheen bouwden ze een gesloten linie van forten.

Aangezien Recife in een rivierdelta lag, was het hier moerassig en zanderig. Hierdoor konden ze hun stad en forten op dezelfde vertrouwde manier bouwen als in *Patria**.¹¹ De stad bleek onneembaar

^e Zie ook in deze bundel Oscar Hefting, *Bij hoog en bij laag: Portugese en Nederlandse bouwtradities ontmoeten elkaar in koloniaal Brazilië (1500-1654)*.

voor de Portugezen en vormde een ideale uitvalsbasis voor verdere veroveringen langs de Braziliaanse kust. Ondanks een fanatieke Portugese guerrillaoorlog wisten de Nederlanders een aantal steunpunten langs de kust te veroveren, maar er was zeker nog geen sprake van een stabiele situatie. Dat veranderde echter toen de Heren XIX in 1637 Johan Maurits van Nassau-Siegen als gouverneur naar het gebied stuurden. In korte tijd wist hij de losse kustgebieden aaneen te sluiten en de kolonie 'Nieuw Holland' tot een geheel te maken. Na een mislukte aanval op São Salvador in 1638 werd door hem besloten de Rio São Francisco tot zuidgrens te maken. Ter markering werd hier fort Maurits gebouwd, genoemd naar de gouverneur. In een relatief vredige tijd kon Maurits zich nu gaan wijden aan het bouwen van zijn 'Mauritsstad', een Nederlandse stad in de tropen, inclusief grachten en bruggen, met als bekroning het paleis Vrijburg.

Afrika

Fort Nassau op de Goudkust was samen met het eiland Goree voor de kust van Senegal lange tijd het enige Nederlandse steunpunt in West-Afrika. De macht lag voornamelijk bij de Portugezen die het gebied al vanaf het einde van de 15^e eeuw beheersten. Om zich te verzekeren van een vaste aanvoer van slaven, en om de Portugezen juist van deze aanvoer af te snijden, werd in 1637 een succesvolle aanval vanuit Recife op het Afrikaanse machtscentrum São Jorge da Mina uitgevoerd. In 1641 lukte het Admiraal Cornelis Jol, alias Houtenbeen, om ook het slavendepot São Paulo de Luanda in Angola te veroveren.¹²

Door tegenvallende opbrengsten uit Brazilië lieten de Heren XIX Johan Maurits in 1644 echter terugkomen naar Nederland. Door het wegvallen van deze humanistische bestuurder brak de guerrillaoorlog onder leiding van de Portugezen met vernieuwde energie uit. De suikerplantages werden verwoest en de opbrengsten vielen weg.^f Na tien jaar van harde strijd werd Recife in 1654 overgedragen aan de Portugezen. Alle katholieken en bekeerlingen mochten blijven, maar protestanten en Joden moesten vertrekken. De vluchtelingen vestigden zich veelal langs de Wilde Kust of in het Caribische Gebied. Dit was het einde van het WIC-avontuur in Brazilië. Angola werd in 1648 weer terug veroverd door de Portugezen, maar Elmina bleef in handen van de Nederlanders.

^f Zie ook in deze bundel Edwin Paar, Nederlandse vestingwerken en de oorlog in Brazilië.

Noord-Amerika

In Noord-Amerika leverde de bonthandel zodanige winsten op, dat het voor de hand lag hierin te investeren. Het gebied dat Henry Hudson had ontdekt, lag tussen het noordelijker gelegen 'New England' en het zuidelijker gelegen Jamestown en was nog niet geclaimd. In 1625 werd opdracht gegeven om op het eiland Manhattan aan de monding van de Hudson River een groot fort 'Amsterdam' te bouwen.¹³ Hieromheen groeide de stad 'Nieuw Amsterdam'. Stroomopwaarts aan deze 'Groote Rivier' of 'Noort Rivier' lag het kleinere fort Oranje (1624), van waaruit handel werd gedreven met de indianen. De zuidgrens werd gevormd door de forten langs de 'Zuydt Rivier', waar de Zweden van 1638 tot 1655 ook een kolonie 'Nieuw Zweden' hadden. Ten tijde van de Eerste Engelse Oorlog (1652-1654) ontstond er voor het eerst een echte bedreiging voor 'Nieuw Nederland'. Het gebied werd in allerlei in staat van verdediging gebracht tegen de mogelijke komst van de Engelsen. Forten werden hersteld en er werd een grote wal aan de noordzijde van 'Nieuw Amsterdam' gelegd. 'Wall Street', voorheen de Walstraat, verwijst naar de straat die hierlangs werd aangelegd. Het gevaar waaide over, maar in 1664 werden de stad en kolonie toch vreedzaam overgedragen aan de Engelsen door gouverneur Peter Stuyvesant. In 1673 viel de stad voor korte tijd weer in handen van de Nederlanders, maar in 1674 werd 'Nieuw Amsterdam' bij de Vrede van Westminster definitief aan de Engelsen overgedragen. De stad werd naar de Hertog van York 'New York' genoemd. In ruil daarvoor deden de Engelsen afstand van hun aanspraken op Suriname dat zodoende definitief Nederlands werd. De Nederlanders mochten in New York blijven wonen en zouden nog grote invloed op de Amerikaanse cultuur hebben.¹⁴ Officieel was dit echter het einde van het WIC-avontuur in Noord-Amerika.

Het avontuur van 1674-1676 om een Nederlands Acadië in Maine en Canada op te zetten was van heel korte duur.

De tweede WIC

De WIC had zich langzaam maar zeker diep in de schulden gestoken en de verwachte winsten bleven uit. De oorlog met Spanje was in 1648 afgelopen, waardoor de inkomsten uit de kaapvaart ook wegvielen. In 1674 werd besloten om de WIC failliet te verklaren en een doorstart te maken met een Tweede WIC. Deze nieuwe Compagnie zou meer

op handelsactiviteiten gericht zijn dan op oorlog. De vijf kamers bleven vertegenwoordigd in de WIC, waarbij de stad Amsterdam dit keer maar liefst 60% van het aandelenkapitaal in handen kreeg.¹⁵ Brazilië en Amerika waren weggevallen als koloniën, dus de handelsposten in West-Afrika werden nu het belangrijkste. Deze posten lagen verspreid over het gebied van 'Senegambia', met het eiland Goree als belangrijkste steunpunt, tot aan Angola, waarbij de Goudkust het kerngebied vormde. De slavenhandel werd steeds belangrijker en verdrong langzaam maar zeker de handel in goud en ivoor.¹⁶

Bij de Vrede van Westminster in 1674, die het einde van de derde Engels-Nederlandse oorlog betekende, werd bepaald dat Suriname in Nederlandse handen kwam en vele Engelse plantagehouders vertrokken naar omliggende gebieden. Door het grote aantal suikerplantages was het gebied belangrijk bij het opzetten van de Tweede West-Indische Compagnie en daarbij vormde het een interessant afzetgebied voor de slaven die uit West-Afrika werden gehaald.

Na heroprichting van de WIC werd bepaald dat de haven van het in 1634 veroverde eiland Curaçao zou worden opengesteld voor particuliere handel. Het eiland werd met forten versterkt en zou als handelsvrijhaven tussen alle Spaanse, Engelse en Franse koloniën tot grote bloei komen. Ook het Nederlandse bovenwindse eiland Sint Eustatius was, voornamelijk aan het begin van de 18^e eeuw, belangrijk als vrijhaven.

Vanaf 1700 werd de concurrentie echter steeds sterker. Met name de Engelsen en de Fransen namen de plaats van de Nederlanders in. De inkomsten uit de handel liepen terug en de kosten voor onderhoud van de vloot en de keten van forten en handelsposten namen toe. De Vierde Engelse Oorlog (1780-1784) verzwakte de handelspositie van de Nederlanders wereldwijd ernstig en eind 18^e eeuw was de toestand zo nijpend dat tot definitieve ontbinding van de WIC werd besloten. De Staten-Generaal namen de aandelen van de WIC over en de koloniën werden onder rechtstreeks bestuur van dezelfde Staten-Generaal gesteld.¹⁷

De erfenis van de WIC

Vanaf 1791 bepaalden de Staten-Generaal dat de koloniën van de WIC onder het 'Comité tot de Zaken van de Koloniën en bezittingen op de kust van Guinea en Amerika' vielen.¹⁸ Tijdens de Franse

Tijd werden deze koloniën in het Atlantische Gebied 'beheerd' door de Engelsen, maar bij het Congres van Wenen in 1815 kwamen de koloniën weer in Nederlandse handen en vielen vanaf toen onder het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden.

In 1863 werd de slavernij in Nederland afgeschaft en werden de handelsposten op de West-Afrikaanse kust minder belangrijk. Nog tot 1871 bleef Elmina naast een aantal andere handelsforten in Nederlandse handen, maar met de Vrede van Sumatra werd het verkocht aan de Engelsen.¹⁹ Hiermee kwam aan de Nederlandse bezittingen in West-Afrika een einde.

Toen Nederland de slavernij afgeschafte, werd het moeilijke de plantages van Suriname winstgevend te maken. De ontdekking van bauxiet in 1915, belangrijk voor het maken van aluminium, maakte het land minder afhankelijk van de suiker. Later werd in het binnenland ook goud ontdekt. Sinds 1975 is Suriname onafhankelijk, maar heeft nog steeds een sterke band met Nederland door de taal en de vele Surinamers die in Nederland wonen.

De zes Nederlandse Antillen-eilanden hebben sinds de afschaffing van de slavernij ook hun sterke handelspositie verloren. Ondanks een opbloeiend verlangen naar onafhankelijkheid hebben de eilanden nog steeds een band met Nederland. Aruba, Curaçao en Sint Maarten zijn landen binnen het Koninkrijk der Nederlanden geworden en Bonaire, Saba en Sint Eustatius zijn tegenwoordig Nederlandse gemeenten. Hiermee vormen de eilanden een laatste officiële verbinding met het Nederlandse koloniale verleden.

Overzicht van de belangrijkste Nederlandse fortificaties per regio, meegaand met de richting van de Atlantische golfstroom.

West-Afrika

Mauritanië

Het eiland Arguin was de meest noordelijke punt langs de kust van Afrika waarin de WIC belang stelde. Belangrijke producten die hier vandaan kwamen waren slaven, struisvogelveren en gom. In 1633 werd het hier gelegen Portugese fort door de Nederlanders veroverd en in 1724 werden ze er voor de laatste keer verdreven, in dit geval door de Fransen.

Afb. 3. Kasteel São Jorge da Mina op de Goudkust in West Afrika (1871). Krijttekening op papier. (bron: collectie architect Jhr. Ir. D.L. Six).

Senegal

Vanaf 1617 werd het eiland Goree, genoemd naar het Zuid-Hollandse eiland Goeree, door Nederlanders bewoond.^g Op het kleine eiland dat strategisch voor de kust bij Dakar lag, bouwden zij twee forten: Nassau en Oranje. Afwisselend kwam het eiland, dat belangrijk was voor de slavenhandel, in Nederlandse, Engelse en Franse handen, totdat het vanaf 1960 bij het onafhankelijke Senegal werd gevoegd. Sinds 1978 staat het eiland op de UNESCO-Werelderfgoedlijst als monument van de slavenhandel.

Ghana

De eerste contacten van Nederlanders met de Afrikaanse Goudkust dateren van het eind van de 16^e eeuw. In 1590 hoorde schipper Barent Ericksz van Medemblik als gevangene van de Portugezen van

de ongelooflijke handelsmogelijkheden aan de Golf van Guinee.²⁰ Na zijn vrijlating rustte Barent een schip uit en in 1593 kwam hij, zoals al gememoreerd, uit West-Afrika terug met een grote lading peper, ivoor en goud. In 1596 probeerden de Nederlanders tevergeefs het Portugese bolwerk, kasteel São Jorge da Mina, te veroveren. De Nederlanders besloten hierop hun eigen steunpunt op de Goudkust te bouwen. In 1612 werd in Mouree, op twintig kilometer afstand van Elmina, in opdracht van de Admiraliteit van Amsterdam, fort Nassau gebouwd. Het is een vreemd bouwwerk geworden met ronddelen in plaats van de in die tijd gebruikelijke bastions. Mogelijk zijn dit aanpassingen aan de lokale omstandigheden.^h Tot 1637 is fort Nassau het centrum van de handel met Nederland gebleven, waarna Elmina die rol overnam.

^g Zie: www.isgeschiedenis.nl/nieuws/buitenland/door-of-no-return-de-laatste-stap-naar-slavernij (op 11-1-2016).

^h Zie in deze bundel Hans van Westing, Fort Nassau aan de Goudkust (Ghana).

Wat Balthasar de Moucheron in 1596 met Jan Dircksz Lam en Andries Veron in 1625 niet lukte, lukte de Nederlanders in 1637 wel.²¹ Een vloot, die in opdracht van gouverneur Johan Maurits vanuit Brazilië kwam, veroverde Elmina. Vanaf zee en het strand was het kasteel onneembaar gebleken. Daarom werd dit keer eerst de in het binnenland liggende heuvel São Tiago veroverd. Hier werd een aarden fort gebouwd, genaamd Coenraadsburg. Van daaruit kon men gemakkelijk kasteel São Jorge da Mina overzien en beschieten.

Na vijf dagen gaf de bevelhebber van het kasteel zich over. Elmina zou zich, met name vanaf de Tweede WIC, ontwikkelen tot een verzamelstation voor slaven en hiermee het belangrijkste steunpunt voor de Nederlanders vormen.²² Door het verlies van hun kasteel was de Portugese macht aan de Goudkust gebroken en de Nederlanders creëerden hier nu hun eigen netwerk van forten en handelsposten. Enkele andere forten die in dit gebied voor korte of langere tijd in handen van de WIC waren, zijn: fort Ruyghaver (Prestea), fort Amsterdam (Cormentin), fort Appolonia (Benyin), fort Batensteyn (Butre), het indrukwekkende fort Crevecoeur (Accra), fort Hollandia (Pokesu), fort Leydzaamheyd (Apam), het oorspronkelijk driehoekige fort De Goede Hoop, fort Metalen Kruis (Dixcove), fort Nassau (Mouree), fort Oranje (Secondi), fort Singelenburgh (Keta), fort Vredenburg (Commenda) en fort Witsen (Takoradi).²³ Door de grote handelsbelangen en de verschuivende machten in Europa veranderden de forten nogal eens van eigenaar. Met name de Engelsen en in mindere mate de Zweden, Denen en Brandenburgers hadden hier ook hun aandeel in de handel in de goud- en slavenhandel.

In tegenstelling tot de meeste koloniën bleef op de Nederlandse forten op de Goudkust de Nederlandse vlag wapperen tijdens 'de Bataafs-Franse Tijd' (1795-1815). De Engelsen zagen geen reden deze in te nemen, omdat ze geen strategische rol vervulden in hun strijd tegen de Fransen.²⁴ Nadat in 1863 in Nederland de slavernij was afgeschaft, verloor Elmina zijn waarde. In 1871 werd het bij het Verdrag van Sumatra verkocht aan de Engelsen, die vervolgens het achterland, het huidige Ghana, koloniseerden. In 1957 kreeg het land zelfstandigheid maar bleef wel onderdeel van de Britse Gemenebest. De meeste forten met een Nederlandse achtergrond liggen er nu verlaten bij en zijn veelal ruïneus. Met de stijgende aandacht voor het slavernijverleden komen hier thans veel afstammelingen van slaven om de toenmalige

omstandigheden met eigen ogen te kunnen zien. Elmina is op deze manier een belangrijke toeristische trekpleister van Ghana geworden. Hierdoor komt er tegenwoordig ook geld voor onderhoud ter beschikking om dit belangrijke deel van de geschiedenis te bewaren voor de toekomst.

Angola

Om de Portugezen nog verder van hun slaventoevoer af te snijden en om op deze manier Brazilië voor hen onhoudbaar te maken, werd besloten om naast Elmina ook Angola te veroveren. In 1641 vertrok Cornelis Jol uit Recife om de hoofdstad Luanda aan te vallen. De stad werd ingenomen en het belangrijkste verdedigingswerk Fortaleza de São Miguel werd omgebouwd tot een vierkant fort met vier bastions en tot fort Aardenburgh omgedoopt. Toen er in 1645 in Nederlands Brazilië een opstand uitbrak en de suikerplantages werden verwoest, verviel het directe belang van Angola. In 1648 werd Luanda door de Portugezen terug veroverd.²⁵ Het Fortaleza de São Miguel werd door de Portugezen uitgebreid en is tot de onafhankelijkheid in 1978 het militaire hoofdkwartier van de Portugezen geweest. Thans is hier het Militaire Museum, *Museu das Forças Armadas*, gevestigd.

Zuid Amerika

Brazilië

De eerste vermeldingen van handelsposten in 'de West' stammen uit het begin van de 17^e eeuw. Vanuit het Amazonegebied wordt melding gemaakt van de bouw van enkele handelsposten, waaronder een fort Oranje (ca. 1615), een fort Nassau (ca. 1615) en het fort van Pieter Adriaensz (1616).²⁶ Het waren kleine posten met enkele tientallen Europeanen. Zij verbouwden hun eigen voedsel, tabak en suikerriet. Met de indianen ruilden zij metalen voorwerpen tegen indiaanse slaven en lokale producten.²⁷ Vanaf 1623 wilden de Portugezen hun aanspraak op het Amazonegebied echter laten gelden en verwoestten zij alle Nederlandse posten in het gebied. Archeologisch onderzoek zal de locaties van de forten moeten aantonen.²⁸

In 1624 had de WIC genoeg geld bij elkaar om een vloot uit te rusten waarmee de Braziliaanse hoofdstad São Salvador, gelegen in het hart van het Atlantische gebied, kon worden aangevallen. De geslaagde verovering van de stad bracht een grote schok teweeg bij de

Spanjaarden en Portugezen, die zich tot dat moment onaantastbaar hadden gewaand.²⁹ Een klein jaar deden zij over het bijeenbrengen van het geld voor de vloot die de hooggelegen stad aan de Allerheiligenbaai kort daarna weer terug zou veroveren. De verovering van de zilvervloot in 1628 bood nieuwe financiële mogelijkheden voor de WIC, zodat in 1630 Olinda, de hoofdstad van de Capitania Pernambuco, kon worden veroverd. Vanaf het hooggelegen Olinda zagen de Nederlanders dat het dorp Recife, in de rivierdelta van de Beberibe en Capibaribe veel beter was te verdedigen. Ze legden een ring van forten aan die de nieuwe stad hermetisch afsloot. Het belangrijkste fort, liggend aan de zuidkant van de stad, werd fort Frederik Hendrik of 'Trotsch den Duivel', gebouwd met vijf bastions of 'punten'. Hoewel het fort in de Portugese tijd tot vier punten werd teruggebracht, heet het nog steeds het 'fort met de vijf punten', *forte das Cinco Pontas*. Tegenwoordig is hier het Gemeentelijk Museum, *Museu da Cidade de Recife*, gevestigd. Aan de noordzijde werd de stad beveiligd door fort de Bruyn, tegenwoordig in gebruik als Militair Museum. De naam is verportugeesd tot *forte do Brum*. Beide forten zijn net als fort Oranje op het eiland Itamaracá na het vertrek van de Nederlanders in 1654 in gebruik genomen door de Portugezen.³⁰ Archeologisch onderzoek in 2002/2003 heeft aangetoond dat dit Nederlandse fort Oranje, voornamelijk opgebouwd uit zand, nog vrijwel intact onder het later gebouwde Portugese fort zit. Vermoedelijk is dat ook het geval bij andere forten in Brazilië. De Nederlanders legden een groot aantal forten aan langs de kust van Brazilië, van São Luís de Maranhão tot aan de Rio São Francisco, die het Nederlandse gebied moesten verdedigen. Sommige forten werden van de Portugezen overgenomen en aangepast, terwijl andere nieuw werden gebouwd. Een recente inventarisatie voor de *Atlas of Dutch Brazil* kwam op een totaal van 78 verdedigingswerkenⁱ die door de Nederlanders zijn gebruikt.³¹ De gegevens worden verwerkt in de *Atlas of Mutual Heritage*.^j

Chili

In 1642 bouwde een Nederlandse expeditie onder leiding van Hendrik Brouwer een fort in Valdivia. Doel van de expeditie, die vanuit Recife vertrok, was om de Spanjaarden in Peru aan te vallen. Hendrik

Brouwer overleed in Chili en de Nederlanders bliezen de aftocht toen ze hoorden dat de Spanjaarden in aantocht waren.³² Overblijfselen van het Nederlandse fort zijn vooralsnog niet gevonden.³³

Frans Guyana, Suriname en Brits Guyana (De Wilde Kust)

Het gebied tussen de Amazone en Orinoco werd door zijn dichte mangrovebossen en vele riviermondingen 'de Wilde Kust' genoemd. Vanaf eind 16^e eeuw haalden Nederlandse handelaren hier onder andere tabak, brazilhout en indigo vandaan. Vele handelsposten werden opgericht, maar veelal ook weer verwoest door de Spanjaarden, Portugezen of indianen. In Frans Guyana werd fort Oranje gesticht waarop het artikel van Hulsman en Van den Bel^k verderop in deze bundel ingaat.³⁴ Na het verlies van Brazilië hebben veel Nederlandse kolonisten zich in Nederlands Guyana, dat is: Suriname, gevestigd. Dat Suriname in 1674 onder de WIC zou vallen, was voor hen van groot belang. Fort Zeelandia in Paramaribo is in 1640 eerst door de Fransen in hout gebouwd. Na een korte periode Engels te zijn geweest kwam Suriname, en daarmee dit vijfhoekige fort, in 1674 onder Nederlands beheer. Sinds 1967 is in het fort het Surinaams Museum gevestigd en dat bleef zo toen Suriname in 1975 onafhankelijk werd van Nederland. In 1982 vonden hier de beruchte decembermoorden plaats. Het fort blijft op vele manieren een centrale plaats in de Surinaamse geschiedenis innemen.³⁵

Het vijfhoekige fort Sommelsdijck werd gebouwd op de plaats waar de rivieren Commewijne en Cottica bij elkaar komen. Het fort moest het achterland beschermen, maar in 1870 verloor het fort zijn belang en werd verlaten. Deze taak werd overgenomen door het andere grote fort in Suriname, fort Nieuw Amsterdam. Dit fort werd in 1734 gebouwd op de samenvloeiing van de rivieren Suriname en Commewijne.³⁶ Het vijfhoekige fort, gebouwd volgens de regels van het Nieuw-Nederlands stelsel, is opgetrokken uit baksteen. Wegens de moeilijke ondergrond van een modderbank heeft de bouw 15 jaar geduurd. Het fort is tegenwoordig in gebruik als openluchtmuseum.

Het huidige Brits Guyana is een samenvoeging uit 1815 van drie gebieden met een sterke Nederlandse achtergrond: Berbice, Demarary en Essequibo. In Berbice werd op de oostelijke oever van de rivier de

i Zie: www.newhollandfoundation.nl (op 11-1-2016).

j Zie: www.atlasofmutualheritage.nl (op 11-1-2016).

k Zie in deze bundel Martijn van den Bel & Lodewijk Hulsman, Fort Orange aan de Wiapoca.

Afb. 4. Fort Zeelandia, Paramaribo, Suriname. (foto: John Pel).

Berbice in 1627 fort Nassau in hout gebouwd. Het fort werd de hoofdvesting van de kolonie Berbice, gesticht door de Zeeuwse koopman Abraham van de Peere. Het fort werd in 1684 verbouwd en in 1763 tijdens een grote slavenopstand verwoest. De resten van het fort zijn in 1999 tot nationaal monument verklaard. In Demarary is geen fort gebouwd, maar in Essequibo zijn de ruïnes van fort Kijk-over-al en fort Zeelandia nog te zien.³⁷

Venezuela

Zout was een belangrijke drijfveer om ondernemersrisico te nemen. Aan de monding van de Rio Unare werd zout gewonnen en in 1633 werd daar ook een vierkant houten fortje gebouwd.³⁸ Tien jaar lang hebben de Nederlanders hier met wisselend succes zout gehaald, maar in 1644 werd het fort door de Spanjaarden definitief verwoest. De zouthandelaren weken uit naar het Caribische eiland Sint Maarten.

Caribisch Gebied

Tobago

Om het eiland Tobago is hevig gestreden door Spanjaarden, Engelsen, Fransen en Nederlanders. De laatsten zetten in 1628 de eerste kolonisten af op het eiland, die in 1637 grotendeels werden uitgemoord door Spanjaarden en indianen. Nadat in 1677 een Franse voltrefter in de kruithamer van fort Sterreschans, waarbij bevelhebber Binckes en zijn staf jammerlijk omkwamen, de laatste hoop in de grond had geboord, vertrokken de laatste Nederlandse kolonisten van Tobago. In 1987 zijn bij een archeologische veldverkenning kogels en bakstenen aangetroffen op de locatie van het fort.³⁹

Tortuga

Tortuga is een klein eilandje voor de kust van Venezuela, waar vanaf 1630 ook zout werd gehaald door de Nederlanders. Zij bouwden hier een vierkant

Afb. 5. Fort Amsterdam, Willemstad, Curaçao. (foto: Drew H. Wolfe).

fortje van aarde, hout en takken, dat in 1638 door de Spanjaarden werd verwoest. In 1999 heeft een Nederlandse expeditie tevergeefs gezocht naar sporen van dit fortje.⁴⁰

Curaçao

Op Aruba en Bonaire hebben in de WIC-periode geen belangrijke forten gestaan. Curaçao werd door de WIC als een zeer geschikt eiland geacht om vanuit te opereren. In 1675 werd het eiland tot internationale vrijhaven gemaakt, wat een grote aantrekkingskracht had op velen. Het vijfhoekige fort Amsterdam moest de toegang tot de Sint Annabaai verdedigen en zou het begin van Willemstad vormen.⁴¹

Het fort is sinds 2010 de zetel van de Curaçaose regering. In 2012 kwam het fort in het nieuws toen ex-premier Gerrit Schotte hier een staatsgreep aankondigde, waarna hij de volgende dag weer vertrok. In totaal zijn er acht forten rondom op het eiland gebouwd. De andere forten zijn: fort Sint Michiel, het torenfort Beekenburg, fort Piscadera, fort Waakzaamheid, fort Nassau, Riffort en het Waterfort. Sommige hiervan zijn gerestaureerd en te bezichtigen.

Sint Eustatius

Het eiland werd vanaf 1624 regelmatig door Nederlanders bezocht, maar kwam pas vanaf 1681 in het bezit van de WIC. In de eerste helft van de 18^e eeuw

kwam het eiland, ook wel de 'Golden Rock' genaamd, tot bloei als vrijhaven en tijdens de Amerikaanse Burgeroorlog verdienden de bewoners kapitalen met wapensmokkel. Na een tijd Engels en Frans te zijn geweest, is het vanaf 1816 definitief Nederlands geworden. Het belangrijkste verdedigingswerk is fort Oranje, dat oorspronkelijk door de Fransen is aangelegd in 1629. Het werd tegen de rotswand van Oranjestad aangebouwd. Daarna heeft het in de loop der eeuwen aanpassingen gekregen van Nederlanders, Engelsen en Fransen. Vanaf dit, op dat moment Nederlandse, fort werd in 1776 het eerste saluutschot afgevuurd voor een schip met een Amerikaanse vlag, hetgeen een moedige erkenning vormde van de net uitgeroepen Verenigde Staten. Het fort met drie bastions is nog steeds te bezichtigen. Om alle rijkdom van de 'Golden Rock' te verdedigen, is rondom het eiland ook een ring van kleinere forten aangelegd, zoals Nieuwe fort, Waterfort, fort Tommelendijk, fort Dolin, fort de Windt en vele batterijen. De meeste hiervan zijn nog te bezichtigen.¹

¹ Sinds 2010 heeft Sint Eustatius een eigen directeur Monumentenzorg. De huidige directeur Walter Hellebrand is tevens lid van de Commissie Overzeese Vestingwerken [COV] van Stichting Menno van Coehoorn. Zie: <http://archief.wereldomroep.nl/caribiana/article/eigen-directeur-monumentenzorg-voor-statia> (op 11-1-2016).

Saba

Op Saba zou een klein fortje hebben gestaan, dat volgens de overlevering tussen 1640 en 1651 is verdwenen door een aardverschuiving. Sporen hiervan zijn nooit teruggevonden.⁴²

Sint Maarten

Na het vertrek uit Venezuela was Sint Maarten het belangrijkste zoutstation voor de Nederlanders. In 1631 werd fort Amsterdam gebouwd op de westelijke landtong aan de grote baai. Tot 1648 was er strijd met Spanjaarden en daarna met Engelsen en Fransen over de rechten van het eiland. In 1816 werd bepaald dat het eiland verdeeld zou worden in een Frans en Nederlands deel. In 1987 is in opdracht van de toenmalige Regering van de Nederlandse Antillen archeologisch onderzoek gedaan naar de resten van fort Amsterdam. Deze resten zijn tegenwoordig zichtbaar.⁴³

Noord-Amerika

Verenigde Staten

In 1614 werd fort Nassau gebouwd op een eiland in de rivier de Hudson, het huidige Castle Island bij Albany (NYS). Het was een klein fort, waar twintig man met twee kanonnen werden gestationeerd. Het heeft als handelspost gediend waar goederen werden opgeslagen en bewoners zich konden verdedigen tegen indianen. Het fort was opgebouwd uit aarde en palissades. Gevaar van Europese concurrenten was er nog niet in dit gebied. Fort Nassau wordt door de Amerikaanse archeoloog Paul Huey^m in een artikel in deze bundel uitgebreid besproken.⁴⁴

In Nieuw Nederland liepen de plannen in eerste instantie volgens verwachting, met name door het ontbreken van enige tegenstand. Er kon vrijelijk handel worden gedreven met de lokale indianen, waarbij bever- en otterbont de voornaamste handelswaar waren. De eerste forten in 'Nieuw Nederland' waren voornamelijk gericht op de verdediging tegen de indianen, maar omdat deze geen kanonnen hadden, behoefde de verdediging niet stevig te zijn. Fort Amsterdam op het eiland Manhattan werd vanwege de lokale omstandigheden kleiner gemaakt dan de instructies van de WIC hadden bepaald. In plaats van een vesting met vijf bastions werd het een

veel kleiner fort met vier bastions.⁴⁵ De ligging van het fort op de uiterste punt van de stad is mooi te zien op de beroemde Castello-kaart uit 1660.

De Engelsen, de toekomstige concurrenten in Noord Amerika, grensden in het noorden aan 'Nieuw Nederland' met 'New England' en aan de zuidkant met Jamestown. Tot 1650 lieten de Engelsen en de Nederlanders elkaar met rust. Wel landden de Zweden, onder leiding van de rebellerende, voormalige Nederlandse gouverneur van Nieuw Nederland Pieter Minuit, aan de Zuydrivier en stichtten daar fort Christina. Dit fort werd het centrum van 'Nieuw Zweden' (1638-1655), een kolonie die 17 jaar heeft bestaan en door de strijd veel documentatie over forten in de archieven heeft achtergelaten. Onder leiding van Peter Stuyvesant werd in 1651 fort Casimir gebouwd om de Zweden te verdrijven. De Zweden namen dit fort in en noemen het 'fort Trefalghet' (Drie-eenheid). Een jaar later veroverde Stuyvesant het weer terug en nam vervolgens ook fort Christina in, waarna het hele gebied in 1655 weer werd ingelijfd bij 'Nieuw Nederland'.⁴⁶

Tijdens de Eerste Engels-Nederlandse Oorlog (1652-1654) stonden deze twee Europese grootmachten tegenover elkaar en werden aan beide zijden de verdedigingswerken aangepast. Nieuw Amsterdam werd opeens zwaar beveiligd en grote verdedigingswerken, zoals een stevige wal aan de noordzijde van de stad werden met hulp van de hele bevolking opgeworpen.⁴⁷ De verschillende indianenstammen kozen partij en vormden ook een bedreiging. De forten van Beverwijck (Albany) tot Nieuwer Amstel (New Castle) werden versterkt en klaargemaakt voor oorlogvoering. Gelukkig kwam het niet tot gevechten en werd de strijdbijl weer begraven. In 1664 moest Stuyvesant de stad en kolonie uiteindelijk onder grote druk echter wel overgeven aan een Engelse overmacht. De overdracht zou vreedzaam verlopen, waardoor de Nederlandse invloed op het bestuurlijke en geestelijke terrein nog lange tijd zeer groot is gebleven.

Forten met een Nederlandse achtergrond kunnen we langs het hele gebied van Nieuw Nederland vinden. Het project *Atlas of Dutch North America* traceerde historische documentatie over 40 locaties.⁴⁸ Belangrijke verdedigingswerken hierbij zijn fort Casimir aan de zuidgrens, fort Amsterdam in 'Nieuw Amsterdam' en fort Oranje in Beverwijck, het huidige Albany. Aangezien in Noord-Amerika de militaire dreiging in eerste instantie minder was dan

m Zie in deze bundle Paul R. Huey, Colonial Dutch Forts in New Netherland. Specifiek Fort Nassau on the Hudson, 1614.

Afb. 6. 'Afbeeldinge van de Stadt Amsterdam in Nieuw Neederlandt', door Johannes Vingboons. Aan de linkerzijde ligt fort Amsterdam. (bron: John Wolcott Adams (1874-1925). The Castello Plan. New Amsterdam in 1660. Map, reproduction, 1916. Museum of the City of New York. The J. Clarence Davies Collection. Gift of J. Clarence Davies, 1929).

Afb. 7. Fort Amsterdam op Manhattan, artist's impression. (tekening: Len Tantillo).

bijvoorbeeld in Brazilië, zijn de forten uitgevoerd als 'open' handelsforten met een lichte verdediging van aarden wallen en palissaden. Omdat aarde en hout weinig sporen achterlaten, is het lastig de locaties te achterhalen. Gelukkig is het in sommige gevallen zoals in Kingston, het voormalige Wiltwijck, wel gelukt deze te traceren. Het enthousiasme om historisch en archeologisch onderzoek naar deze periode te doen is groot, getuige het werk van het New Netherland Institute, het New York State Museum en het Delaware State Historic Preservation Office.ⁿ

Acadia

In 1674, toen de Republiek in oorlog was met Frankrijk, zag Jurriaen Aernoutsz met zijn schip het 'Vliegende Paard' kans om twee Franse forten te veroveren in Frans Acadia. Dit waren fort Pentagouet (Castine, Maine) en fort Jemseg (New Brunswick, Canada). Hij noemde het gebied 'Nieuw Holland' en dit werd ook wel 'Nederlands Acadië' genoemd. Het avontuur was van korte duur, want een jaar later gingen de beide forten alweer verloren.⁴⁹

Conclusie

Zodra de Nederlanders hun handelsposities in het Atlantische gebied gingen innemen, bouwden zij overal handelsposten en forten. Afhankelijk van de omstandigheden, en de vijandelijkheden van lokale bewoners of Europese concurrenten, versterkten zij hun vestiging. In West-Afrika bouwden zij sterke forten die de aanvoer van slaven en lokale producten veilig moesten stellen. De eerste handelsposten langs de Amazone en Hudson en op de Wilde Kust hadden daarentegen alleen een verdediging met aarde en palissaden tegen de indianen en wilde dieren.

In Brazilië was het vervolgens de bedoeling dat een groot gebied op de Portugezen zou worden veroverd. In 1630 werden samen met de troepenmacht van de WIC ook ingenieurs meegestuurd die de kennis hadden om sterke militaire forten te maken. In Noordoost-Brazilië werden zo minimaal 78 verdedigingswerken gebouwd of verbouwd, waarvan op sommige plaatsen de resten nog zijn te zien.

Na het verlies van Brazilië in 1654 werd veel aandacht besteed aan het versterken van de posities op de veroverde Antillen-eilanden en in Suriname. Sommige forten hebben hier tot op heden een

centrale positie in de samenleving behouden, zoals fort Amsterdam op Curaçao en fort Zeelandia in Suriname.

Recent historisch onderzoek heeft aangetoond dat in Noord-Amerika meer Nederlandse forten hebben gestaan dan verwacht. Omdat de Nederlandse verdedigingswerken traditiegetrouw veelal uit aarde waren opgebouwd, zijn ze in de loop der tijd weggezaakt en moeilijk in het landschap te traceren. Recente succesvolle archeologische onderzoeken in het voormalig WIC-gebied geven aan dat kan worden uitgekeken naar nieuwe informatie op het gebied van de verdwenen forten.

Literatuur

- Baart, J.M., 1987. *Archeologische survey van Fort Amsterdam, Sint Maarten, Nederlandse Antillen*. Amsterdam.
- Beek, B.L. van, W.H. Metz & O.R. Ortiz Troncoso, 1999. Zonder zout kunnen zij niet leven. Zoutvaart op Venezuela in de Gouden Eeuw. In: *Spiegel Historiae*, jaargang 34, nr. 5, p. 208-213, Den Haag.
- Boomert, A., O.R. Ortiz-Troncoso & H.H. van Regteren Altena, 1987. Archaeological-historical survey of Tobago, West Indies, In: *Journal de la Société des Americanistes*, Vol.73, Numero 1, p. 246-258, Paris.
- Bonke, H., 1987. *Verre forten, vreemde kooplieden en vreedzame kolonisten. Een verkenning van de archeologie van de Nederlandse expansie in Afrika en Amerika in de 17de en 18de eeuw*. Amsterdam.
- Bubberman, F.C., 1996. Tobago en zijn Nederlands verleden. In: *Vestingbouw overzee. Militaire architectuur van Manhattan tot Korea*. P.J.J. van Dijk e.a. (eds.), p. 37-43, Zutphen.
- Dantzig, A. van, 1980. *Forts and Castles of Ghana*. Accra.
- Emmer, P.C., 2000. *De Nederlandse slavenhandel, 1500-1850*. Amsterdam/Antwerpen.
- Gehring, C., 2011. De Suyt Rivier. New Netherland's Delaware Frontier. In: L.F. Tantillo, *The Edge of New Netherland*, p.1-11, Nassau NY.
- Hartog, J. 1996. Het fort van Saba. In: *Vestingbouw overzee. Militaire architectuur van Manhattan tot Korea*, P.J.J. van Dijk e.a. (Eds.), p. 32-36, Zutphen.
- Heijer, H. den, 2002. *De geschiedenis van de WIC*. Zutphen.
- Heijer, H. den, 2015. 'Steunpunten in Afrika en Amerika. 1621-1814'. In: G. Knaap e.a. (eds), *Oorlogen overzee. Militair optreden door compagnie en staat buiten Europa. 1595-1814*, p. 267-426, Den Haag.
- Hulsman, L.A.H.C., 2009: *Nederlands Amazonia. Handel met indianen tussen 1580 en 1680*. Amsterdam.

ⁿ Zie: www.newnetherlandinstitute.org (op 11-1-2016), en www.history.delaware.gov/preservation (op 11-1-2016).

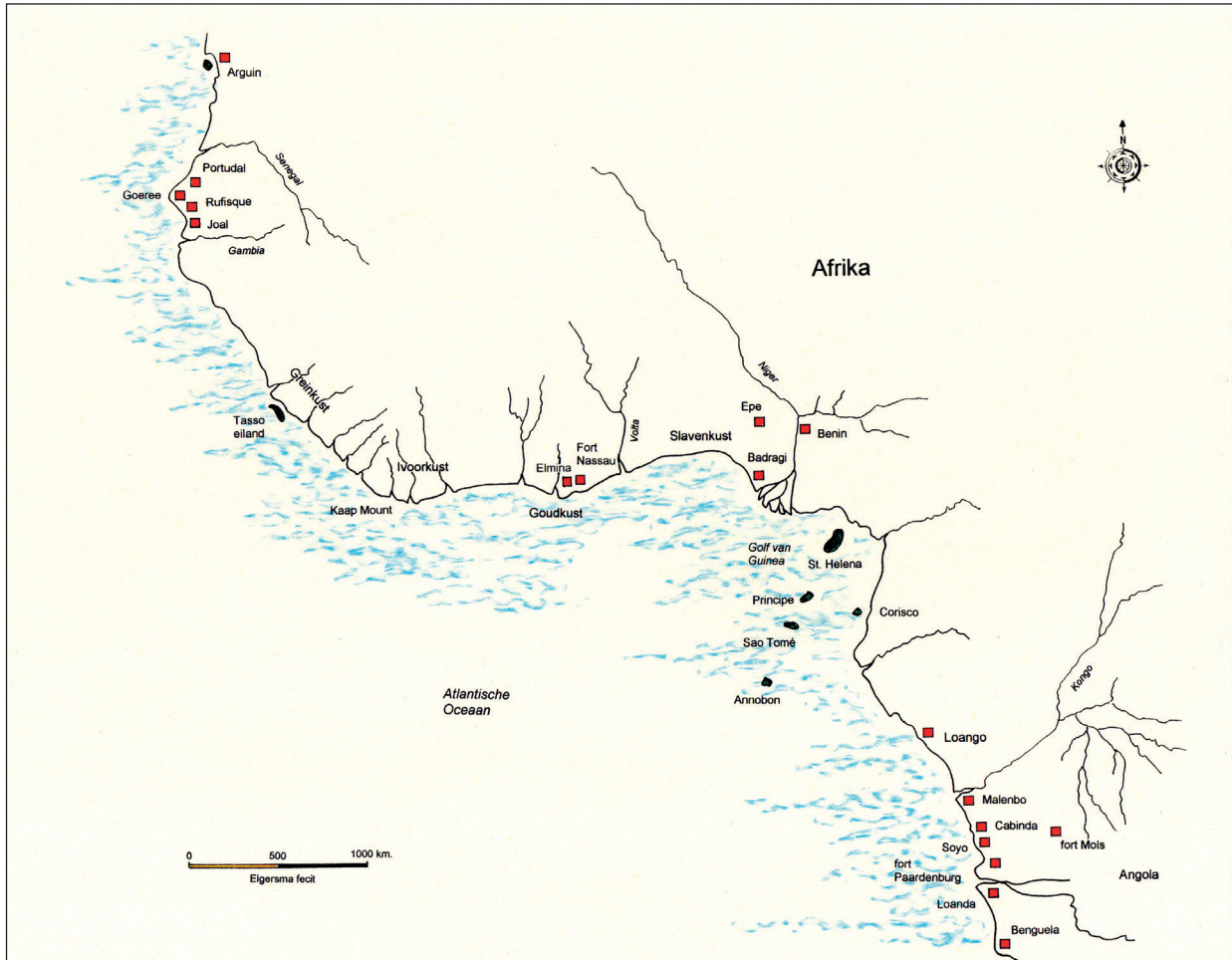

- Hulsman, L.A.H.C., 2015: *Colonial Fortifications in Brazil Preliminary Inventory Part 1, Historical Research in the Netherlands*. Contributions to the Atlas of Dutch Brazil, Amsterdam.
- Jacobs, J., 1999. *Een zegenrijk gewest. Nieuw Nederland in de zeventiende eeuw*. Leiden.
- Jacobs, J., 2015. *Dutch Colonial Fortifications in North America, Historical Research in the Netherlands and the United States of America*. Contributions to the Atlas of Dutch North America 1, Amsterdam/Oegstgeest.
- Meurs, P., 1996. Nieuw Amsterdam op Manhattan 1625-1660. In: *Vestingbouw overzee. Militaire architectuur van Manhattan tot Korea*. P.J.J. van Dijk e.a. (eds.), p. 18-31, Zutphen.
- Oers, R. van, 2000. *Dutch town planning overseas during VOC and WIC rule*. Zutphen.
- Shorto, R., 2009. *Nieuw Amsterdam. De oorsprong van New York*. Amsterdam.
- Stevin, S., 1594. *De Stercktenbouwing*. Leiden.
- Temminck Groll, C.L., 2002. *The Dutch Overseas. Mutual heritage of four Centuries in three continents*. Zwolle.
- Wagner Seguel, Alejandro J., 2010. *Fortificaciones históricas de Valdivia*. Santiago de Chile.
- Wieder, F.C., 2009. *De stichting van New York in juli 1625*. Zutphen.
- Zandvliet, K., 1979. De Chili-expeditie van 1642-'43. In: *Zo wijd de wereld strekt*, E. van den Bogaart e.a. (Eds.), Tentoonstellingscatalogus Mauritshuis, p. 156-158, Den Haag.
- Zandvliet, K., 1998. *Mapping for money. Maps, plans and topographic paintings and their role in Dutch overseas expansion during the 16th and 17th centuries*. Amsterdam.
- 11 Van Oers, p. 138-151.
- 12 Emmer, 2000, p. 39-45.
- 13 Wieder, 2009, p. 37-74; Meurs, 1996, p. 21-25.
- 14 Jacobs, 1999, p. 339-393; Shorto, 2009, p. 291-357.
- 15 Den Heijer, 2002, p. 111.
- 16 Den Heijer, 2002, p. 130-131.
- 17 Den Heijer, 2002, p. 187.
- 18 Den Heijer, 2002, p. 187.
- 19 Van Dantzig, 1980, p. 73; Emmer, 2000, p. 214.
- 20 Bonke, 1987, p. 37.
- 21 Den Heijer, 2002, p. 76.
- 22 Bonke, 1987, p. 43-44.
- 23 Bonke, 1987, p. 40-47.
- 24 Den Heijer, 2015, p. 340.
- 25 Den Heijer, 2002, p. 78.
- 26 Hulsman, 2009, p. 78.
- 27 Hulsman, 2009, p. 198.
- 28 Zie artikel Hefting verderop in deze bundel.
- 29 Zie artikel Paar verderop in deze bundel.
- 30 Zie artikel Hefting verderop in deze bundel.
- 31 Hulsman, 2015.
- 32 Zandvliet, 1979, p. 158.
- 33 Wagner Seguel, 2010, 88-89.
- 34 Zie artikel Van den Bel & Hulsman verderop in deze bundel.
- 35 Bonke, 1987, p. 59.
- 36 Ibidem, p. 60.
- 37 Ibidem, p. 69-75.
- 38 Ibidem, p. 75.
- 39 Boomert, 1987, p. 246-258; Bubberman, 1996, p. 37-43.
- 40 Van Beek e.a., 1999, p. 208-213.
- 41 Bonke, 1987, p. 77-81.
- 42 Bonke, 1987, p. 88; Hartog, p. 32-36.
- 43 Baart, 1987.
- 44 Zie artikel Huey verderop in deze bundel; Jacobs, 2015.
- 45 Wieder, 2009, p. 37-74; Meurs, 1996, p. 21-25.
- 46 Gehring, 2011, p. 1-11.
- 47 Jacobs, 2015, p. 16-19.
- 48 Jacobs, 2015.
- 49 Jacobs, 2015, p. 69.

Noten

- 6 Stevin, 1594.
- 7 Van Dantzig, 1980, p. 4; Temminck Groll, 2002, p. 407-412.
- 8 Den Heijer, 2002, p. 20.
- 9 Den Heijer, 2002, p. 31.
- 10 Zandvliet, 1998, p. 274. Zandvliet geeft hier een opsomming van ingenieurs die voor de WIC hebben gewerkt.

Afb. 1. Afrikaanse westkust, met in het midden Fort Nassau. (tekening: Sjouke Elgersma).

VERRE FORTEN, VREEMDE KUSTEN

Nederlanders hebben door de eeuwen heen forten en andere verdedigingswerken op vele locaties ver van Nederland gebouwd. Meestal dienden deze ter bescherming van Nederlandse belangen. Denk hierbij aan de Vereenigde Oostindische Compagnie (VOC) en de West-Indische Compagnie (WIC) die van de Staten Generaal een geweldsmandaat kregen om oorlog te voeren met rivaliserende Europese mogendheden. En ook aan de koloniale aanwezigheid in Nederlands Indië.

Anders dan veel boeken over de VOC en de WIC is dit geen typisch verhaal over avontuurlijke ontdekkingsreizen, handel drijven, slavernij en gemakkelijk veel geld verdienen. Wel is het een boek over de vaak moeizame manier waarop Nederlanders voet aan vreemde wal hebben gezet. Regelmatig dienden daar eerst de Portugezen te worden verslagen, waarna relaties met de lokale bevolking werden opgebouwd. Die had meestal eigen vorsten, waardoor Nederlanders in regionale politieke intriges verzeild raakten, niet zelden door andere westerse landen gevoed. Daarnaast kwam men te wonen in gebieden met een ander klimaat en gevaarlijke ziekten.

In twee overzichtsartikelen en 12 meer specifieke bijdragen gaan deskundige auteurs uitvoerig in op ontwerp, bouw en bewapening van forten in alle werelddelen. Vaak zijn dit geen succesverhalen, maar reconstructies van de moeizame omstandigheden waaronder gemotiveerde militairen en avonturiers met een te klein budget er het beste van poogden te maken. Ook komt een Nederlandse ingenieur aan bod die met zijn kennis over verdedigingswerken in buitenlandse dienst kwam, evenals buitenlandse ingenieurs die voor de VOC werkten.

Door deze verhalen is steeds de werkelijkheid geweven dat de VOC en WIC geen koloniale ambitie hadden, maar slechts het doel om winst te maken. Deze realistische analyses maken dit boek tot een unieke toevoeging aan wat er reeds op dit gebied is verschenen.

STICHTING
MENNO VAN COEHOORN

Sidestone Press

ISBN: 978-90-8890-449-3

9 789088 904493 >